

The Choptiany–Reiman Debate: From Rational Contractarianism to Moral Obligation in Rawls’s Theory of Justice

Hamidreza Mahboobi Arani *

Department of Philosophy, Department of Philosophy and Logic, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Koosha Khalkhali

Department of Philosophy, Department of Philosophy and Logic, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Extended Abstract

1. Introduction

The central difficulty in Rawls’s theory of justice lies in explaining how free and equal citizens, each with their own conception of the good, can be rationally and morally bound to fair principles of social cooperation. Rawls seeks to resolve this problem by reviving the tradition of contractualism; yet, unlike classical social contract theorists, he employs the contract not as a historical pact, but as a hypothetical device intended to model impartial reasoning. The original position and the veil of ignorance are designed to express the conditions under which principles of justice can be justified by prudential rationality under fair circumstances. However, once the justificatory function of the contract is clarified, a deeper metaethical question arises: does contractual justification suffice to generate genuine moral obligation? This question has led to a crucial debate

* Corresponding Author: mahboobi@email.arizona.edu

How to Cite: Mahboobi Arani, H., Khalkhali, K. (2026). The Choptiany–Reiman Debate: From Rational Contractarianism to Moral Obligation in Rawls’s Theory of Justice, *Hekmat va Falsafeh*, 22(85), 245-282. doi: 10.22054/wph.2026.90278.2368

between Choptiany and Reiman. Their dispute reveals a tension in interpreting Rawls's framework, which, if left unresolved, obscures the nature of the moral bindingness of justice. Hence, a more systematic reading of Rawls's two-level structure, justificatory and ethical, is needed to clarify how moral motivation emerges. The aim of this study is therefore to re-examine the Choptiany–Reiman dispute and to show that Rawls's theory contains an ethical–motivational dimension, centered on the sense of justice, which cannot be reduced to contractual rationality. It is precisely through this deeper dimension that education becomes not a derivative distributive concern, but a precondition for the possibility of moral obligation to justice.

2. Literature Review

Choptiany argues that the hypothetical agreement of self-interested agents in the original position cannot generate genuine moral obligation, but only prudential consensus. Reiman replies that the contractual device in Rawls is meant merely to justify the principles of justice, not to ground moral motivation; however, his response remains incomplete, as it leaves the connection between justification and ethical commitment unclarified.

Dworkin's critique sharpens this problem: even if the original position yields rational agreement, why should such hypothetical consent possess normative force? His analysis shows that a contract can demonstrate rational acceptability but cannot itself ground moral obligation, unless embedded in a broader ethical framework. Dworkin's analysis thus shifts the debate from the validity of the contract to the source of moral motivation.

Both critics presuppose that moral obligation must be derived from the contract itself, whereas Rawls distinguishes between justification and motivation: the former belongs to the original position, while the latter depends on the development of the sense of justice. Although Freeman's Kantian interpretation reveals this deeper ethical layer, its implications for the Choptiany–Reiman debate in light of Dworkin's challenge remain unexplored.

This article fills this gap by reconstructing Rawls's theory on two distinct levels, contractual and ethical, and by showing how education mediates between them. It argues that the foundation of moral obligation lies not in hypothetical agreement, but in the formation of the sense of justice through social and educational institutions.

3. Methodology

The research employs a conceptual–analytical method based on close textual examination of Rawls's *A Theory of Justice* (1999), with supplementary interpretations from Choptiany (1973), Reiman (1974), and Freeman (2007). The analysis proceeds by disentangling Rawls's justificatory level (centered on the original position and prudential reasoning) from his ethical–motivational level (centered on the sense of justice and the psychology of moral development). The argumentative strategy is not historical or empirical, but philosophical and reconstructive: it seeks to identify the logical structure of Rawls's theory and clarify the conditions under which moral obligation can arise. The methodology therefore involves a two-step approach: first, exposing the limits of contractual rationality as a source of motivation; second, demonstrating how the pedagogical internalization of justice provides the missing moral foundation. This method allows for a reinterpretation of the Choptiany–Reiman dispute and ultimately reveals the essential role of public education in Rawls's framework.

4. Findings and Final Argument

The main finding is that Rawls's theory contains a two-level structure. The first is the justificatory–contractual level, which employs the original position and the veil of ignorance to generate principles acceptable to free and equal agents. Here, prudential rationality and situational impartiality lead to the selection of the two principles of justice. However, this level alone cannot explain why citizens would be morally bound to abide by these principles once the veil of ignorance is lifted and real social inequalities emerge. It is therefore insufficient to justify moral obligation. The second, ethical–motivational level, is developed across sections 77–79 of *A Theory of*

Justice and concerns the cultivation of the sense of justice, defined as the moral capacity to recognize and willingly comply with principles of fairness even when they conflict with personal interests. Rawls argues that a just society must be stable for the right reasons: citizens must obey principles of justice not out of fear or calculation, but because they find within themselves moral reasons to do so. This moral disposition does not originate from contractual agreement but from moral education and socialization within fair institutions. Here the role of public education becomes fundamental. Schools function as intermediary institutions between family and political society; they provide the social and cognitive conditions necessary for citizens to develop a sense of justice. Without this pedagogical process, the contract remains a merely hypothetical device, abstracted from lived experience. Thus, education serves as the bridge between the two levels of Rawls's theory: it transforms the rational agreement of the original position into moral commitment within actual society. In this sense, Rawls's theory is contractual in method but Kantian in moral substance. It is through moral development, not mere agreement, that obligation to justice emerges. The dispute between Choptiany and Reiman can therefore be resolved only if this two-level structure is recognized. Choptiany's critique remains valid on the contractual level, but becomes limited once the ethical-motivational level is acknowledged. Likewise, Reiman's defence gains depth only when linked to the psychology of moral development and the role of education. The result is a reinterpretation of justice as fairness that places civic education and democratic formation at the normative center of Rawls's political philosophy.

5. Conclusion

The article concludes that Rawls's theory cannot be adequately understood within the limits of contractual rationality alone. Its full normative force depends on the sense of justice, whose development is made possible only through public education and fair social institutions. This clarifies the foundation of moral obligation and resolves the Choptiany-Reiman dispute: the contract justifies

principles, but moral motivation arises from ethical cultivation. Thus, education should be seen not merely as a distributive outcome of justice, but as its precondition. This two-level reading offers a deeper understanding of Rawls's political philosophy and opens the possibility of connecting it with contemporary debates in democratic education and civic formation.

Future research could examine whether the Rawlsian sense of justice can be developed in culturally plural societies without imposing a single moral doctrine, and whether it can be integrated with alternative frameworks such as the capability approach or relational models of citizenship.

Keywords: Contractarianism, moral obligation, Kantian ethics, Rawls's *Theory of Justice*, sense of justice

مناقشة چپتیانی و ریمن: گذار از قراردادگرایی عقلانی به الزام اخلاقی در نظریه عدالت رالز

گروه فلسفه و منطق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس،
تهران، ایران

* حمیدرضا محبوبی آرانی

گروه فلسفه و منطق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس،
تهران، ایران

 کوشا خلخالی

چکیده

این پژوهش با هدف روشن‌سازی مبنای الزام اخلاقی در نظریه عدالت رالز و نقد خوانش‌های صرفاً قراردادی، می‌کوشد نشان دهد که نظریه رالز در افق دوسطحی قابل فهم است: سطح توجیه عقلانی اصول عدالت در وضعیت آغازین و سطح اخلاقی درونی‌سازی این اصول در قالب حس عدالت. تبیین مسئله بر پایه‌ی مناقشة لئونارد چپتیانی و پاسخ جفری ریمن انجام شده است؛ مناقشة‌ای که نشان می‌دهد قرارداد عقلانی به تنهایی نمی‌تواند منبع الزام اخلاقی باشد. در این مقاله با روش تبیینی-تحلیلی و بر مبنای قرائت مستقیم از نظریه رالز، نقدهای سه‌گانه چپتیانی (روش‌شناختی، محتوایی و استنتاجی) بازسازی شده و سپس با تحلیل آثار رالز و خوانش کانتی فریمن، نشان داده می‌شود که رالز الزام اخلاقی را نه در قرارداد، بلکه در حس عدالت و فرایند تربیتی آن جست‌وجو می‌کند. یافته اصلی آن است که نظریه عدالت تنها هنگامی موجه است که پیوند میان سطح قراردادی و سطح اخلاقی آن درک شود؛ در غیر این صورت، نقد چپتیانی وارد خواهد بود. نتیجه پژوهش آن است که نهاد آموزش در نظریه رالز نه پیامد عدالت بلکه شرط امکان آن است؛ زیرا حس عدالت تنها در بستر تربیتی نهادهای عمومی شکل می‌گیرد و پایداری عدالت وابسته به درونی‌شدن ارزش انصاف است.

کلیدواژه‌ها: قراردادگرایی، الزام اخلاق، اخلاق کانتی، نظریه عدالت رالز، حس عدالت.

مقدمه

مسئله بنیادین نظریه عدالت رالز این است که چگونه شهروندان آزاد و برابر می‌توانند بر اصولی منصفانه برای سامان‌دادن به ساختار اجتماعی توافق کنند. رالز برای پاسخ به این پرسش، دغدغه‌های کلاسیک سنت قراردادگرایی را احیا می‌کند، اما قرارداد را نه به‌مثابه پیمان تاریخی‌ای فرضی بلکه به‌مثابه ابزاری تحلیلی برای تبیین منطق عدالت به کار می‌گیرد. او بر این باور است که داوری عادلانه درباره نهاد‌های اجتماعی زمانی ممکن می‌شود که افراد در شرایط بی‌طرفانه‌ای قرار گیرند؛ یعنی از جایگاه، استعداد، طبقه، دین و جنسیت خود بی‌اطلاع باشند و هیچ تصویری از خیر و سعادت خاص خودشان نداشته باشند.^۱

بر همین اساس، رالز وضعیت آغازین^۲ را به‌منزله نقطه‌ای فرضی^۳ طراحی می‌کند که در آن افراد صرفاً به‌منزله شهروندانی آزاد، برابر و عقلانی در نظر گرفته می‌شوند و پشت پرده بی‌خبری^۴ قرار می‌گیرند؛ پرده‌ای که هر اطلاع نامربوط به عدالت را پنهان می‌کند و تنها اطلاعاتی را باقی می‌گذارد که برای طراحی قواعد منصفانه همکاری اجتماعی ضروری است (Rawls, 1999: 118–123).

در چنین وضعیتی، هر فرد می‌داند که پس از کنار رفتن پرده بی‌خبری ممکن است در هر جایگاه اجتماعی واقع شود؛ از همین رو، عقلانیت احتیاطی او را وادار می‌کند اصولی را برگزیند که از بروز نابرابری‌های زیان‌بار پیشگیری کنند و درعین حال امکان همکاری

۱ مقصود این نیست که عاملان عقلانی در وضعیت آغازین از هرگونه تصور نسبت به خیر و سعادت به کلی تهی باشند. به تصریح جان رالز، آنان واجد نوعی تصور حداقلی و صوری از خیر هستند؛ تصویری که صرفاً برای امکان عقلانیت انتخاب و سنجش منافع اولیه ضرورت دارد. باین‌حال، این آگاهی حداقلی به‌گونه‌ای طراحی شده است که هیچ تصور خاص و جامع وابسته به آموزه‌های اخلاقی، دینی یا فلسفی را مفروض نگیرد و از این رو به‌تنهایی برای تعیین ساختار بنیادین جامعه یا تضمین تحقق عدالت به‌مثابه انصاف کفایت نمی‌کند (Rawls, 1999: 118–123, 347–350).

2 Original position

3 Hypothetical

4 Veil of ignorance

اجتماعی بلندمدت را فراهم آورند. نتیجه آن است که افراد، نه از سر همدلی اخلاقی، بلکه به دلیل عقلانیت احتیاطی، دو اصل عدالت را برمی‌گزینند:

اصل نخست: هر کس حقی برابر در برخورداری از گسترده‌ترین نظام آزادی‌های اساسی برابر دارد، نظامی که سازگار است با نظام آزادی‌ای از همین دست برای دیگران.

اصل دوم: نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی باید به گونه‌ای سامان داده شوند که هم (الف) بتوان انتظار داشت که به سود همگان تمام شوند و هم (ب) برای موقعیت‌ها و مناصبی که بابشان به روی همه گشوده است در نظر گرفته شوند (رالز، ۱۳۹۶: ۹۳).

در نظریه عدالت به مثابه انصاف رالز، اصل نخست با عنوان اصل آزادی‌های اساسی برابر^۱ شناخته می‌شود و ناظر به تضمین مجموعه‌ای از آزادی‌های بنیادین برای همه شهروندان است. اصل دوم مشتمل بر دو جزء متمایز است: جزء (الف) اصل تفاوت^۲ نام دارد که نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی را تنها در صورتی مجاز می‌داند که بیشترین نفع را برای کم‌برخوردارترین اعضای جامعه به همراه داشته باشد؛ و جزء (ب) اصل برابری منصفانه فرصت‌ها^۳ است که اقتضا می‌کند مناصب و موقعیت‌های اجتماعی تحت شرایط برابری منصفانه به روی همگان گشوده باشند (Rawls, 1999: 52–65).

بر این اساس، وضعیت آغازین و پرده بی‌خبری جایگزین مناقشه‌های تاریخی درباره قرارداد اجتماعی می‌شوند و نقش دستگاهی تحلیلی را می‌یابند. آن‌ها به ما نشان می‌دهند که اگر شهروندان در شرایط بی‌طرفی موقعیتی قرار گیرند، عقلانیت خود آنان را به سمت پذیرش اصول عدالت به مثابه انصاف سوق خواهد داد. از این نقطه آغاز است که رالز مدعی می‌شود اصول عدالت نتیجه گزینش عادلانه هستند، نه نتیجه نوعی سودجویی فردی. همین ادعاست که به مناقشه بین لئونارد چپتیانی^۴ و دفاع جفری ریمن^۵ در سال‌های ۱۹۷۳ و

1 Equal Basic Liberties Principle

2 Difference Principle

3 Fair Equality of Opportunity

4 Leonard Choptiany

5 Jeffrey H Reiman

۱۹۷۴ منتهی می‌شود.

مقاله حاضر می‌کوشد نشان دهد که فهم مناقشه میان چپتانی و ریمن تنها هنگامی روشن می‌شود که تمایز میان سطح توجیه اصول عدالت و سطح الزام اخلاقی به این اصول به درستی درک گردد. چپتانی نظریه رالز را صرفاً در سطح قرارداد عقلانی و توجیه اصول عدالت می‌سنجد و از این رو آن را ناتوان از ایجاد مبنایی برای الزام اخلاقی تلقی می‌کند. درحالی که رالز خود تصریح می‌کند که قرارداد تنها سازوکار توجیه اصول عدالت است و ضمانت اخلاقی پابندی به این اصول در حس عدالت^۱ و درونی‌سازی آن قرار دارد. از همین رو، ادعای اصلی این مقاله آن است که نقد چپتانی صرفاً متوجه بخش توجیهی نظریه عدالت است و از بخش اخلاقی و تربیتی آن غفلت می‌کند؛ بنابراین، ارزیابی نظریه عدالت رالز باید در دو سطح متمایز صورت گیرد: نخست سطح استدلال مبتنی بر قرارداد درباره انتخاب اصول عدالت و سپس سطح درونی‌سازی این اصول در شخصیت اخلاقی شهروندان. بر این اساس، نمی‌توان چنان که چپتانی ادعا می‌کند، نظریه عدالت را صرفاً بر مبنای محدودیت قرارداد عقلانی نقد کرد، بلکه باید آن را در پیوند با مفهوم حس عدالت و مبنای تربیتی الزام اخلاقی بررسی نمود.

بخش نخست مقاله با بازسازی نقد قرارداد گرایانه آغاز می‌شود. در این بخش نشان داده می‌شود که چگونه نقدهای وارد بر نظریه عدالت، به‌ویژه در خوانش انتقادی چپتانی، این نظریه را صرفاً به مثابه نوعی قرارداد میان عاملان خود گرا تفسیر می‌کنند. این نقد در سه محور سامان می‌یابد. از حیث روش شناختی ادعا می‌شود که وضعیت آغازین استقلال استدلالی ندارد و قیود آن برای تضمین نتایج مطلوب تنظیم شده‌اند؛ از حیث محتوایی اصل تفاوت فاقد معیار محدود کننده کافی برای نابرابری‌ها تلقی می‌شود و از حیث استنتاجی استدلال می‌شود که تصمیم‌های مبتنی بر عقلانیت ابزاری نمی‌توانند منجر به تعهد اخلاقی

فیلسوف آمریکایی و استاد بازنشسته دانشگاه American University در واشنگتن دی. سی. است. آثار او در

فلسفه سیاسی و فلسفه کیفری برجسته‌اند؛ از جمله (1990) *Justice and Modern Moral Philosophy*

1 Sense of Justice

شوند. نتیجه این بخش آن است که اگر نظریه عدالت صرفاً قراردادی فهم شود، الزام اخلاقی اصول عدالت قابل تبیین نخواهد بود.

بخش دوم مقاله به بررسی دفاعی می‌پردازد که در پاسخ به این نقد ارائه شده است. در اینجا استدلال‌های ریمن بازسازی می‌شود تا نشان داده شود که هدف قرارداد نزد رالز اساساً استخراج اخلاق از خودگرایی نیست. پرده بی‌خبری شرایطی را فراهم می‌آورد که در آن پذیرش اصول ناعادلانه نامعقول می‌شود و توافق حاصل، بیانگر سازگاری عدالت و عقلانیت است، نه نتیجه محاسبه سود شخصی؛ بنابراین قرارداد نقشی معرفتی دارد از این جهت که نشان می‌دهد اگر افراد از منظر بی‌طرفانه داوری کنند چه اصولی را خواهند پذیرفت. با این حال، همین دفاع نیز مسئله‌ای تازه ایجاد می‌کند: اگر قرارداد تنها ابزار توجیه عقلانی باشد، همچنان پرسش پابرجاست که چرا شهروندان واقعی باید پس از خروج از وضعیت فرضی به اصول عدالت پایبند بمانند. بدین ترتیب مقاله از سطح توجیه به مسئله الزام منتقل می‌شود.

بخش سوم با طرح صریح همین پرسش که دورکین نیز آن را صورت‌بندی کرده، آغاز می‌شود: حتی اگر فرض کنیم افراد در وضعیت آغازین اصول عدالت را انتخاب کنند، چرا این توافق فرضی باید قدرت الزام اخلاقی داشته باشد؟ استدلال دورکین نشان می‌دهد رضایت فرضی، برخلاف رضایت واقعی، نمی‌تواند به‌تنهایی تعهد هنجاری ایجاد کند. مثال معروف او از بازی پوکر نشان می‌دهد که نمی‌توان افراد را به نتایجی متعهد دانست صرفاً به این دلیل که احتمالاً در شرایطی فرضی با آن موافقت کرده‌اند، بنابراین قرارداد تنها در صورتی می‌تواند نقش هنجاری داشته باشد که با نظریه اخلاقی عمیق‌تری پیوند داشته باشد. این نقد نه رد کامل نظریه عدالت، بلکه دعوت به تکمیل آن است، زیرا نشان می‌دهد مسئله الزام اخلاقی در سطحی بیرون از قرارداد جای دارد.

بخش چهارم مقاله در پاسخ به این گسست، خوانش کانتی نظریه عدالت را بررسی می‌کند. با تکیه بر تفسیر نظام‌مند فریمن استدلال می‌شود که قرارداد نزد رالز بنیان هنجاری نظریه نیست، بلکه بازنمایی روش شناختی عقل عملی است. وضعیت آغازین صحنه‌ای

فرضی برای آشکار ساختن ظرفیت‌های اخلاقی شهروندان آزاد و برابر است، نه مذاکره‌ای میان سودجویان. از این منظر، نظریه عدالت در روش قراردادی است، اما در محتوا به اخلاق کانتی نزدیک می‌شود؛ اخلاقی که سرچشمه الزام را در خودآیینی و احترام به شخص انسانی می‌جوید. پیوند نظریه عدالت رالز با سنت کانت نشان می‌دهد چرا عدالت حتی در تعارض با منفعت شخصی نیز می‌تواند الزام‌آور باشد. بدین ترتیب نقد چپتانی تنها در صورتی قانع‌کننده است که قرارداد بنیان نظریه تلقی شود، حال آنکه در خوانش کانتی قرارداد صرفاً ابزار داوری بی‌طرفانه است.

بخش پنجم مقاله سطح اخلاقی نظریه را به‌طور مستقیم صورت‌بندی می‌کند و نشان می‌دهد منشأ الزام اخلاقی در مفهوم حس عدالت قرار دارد. در این بخش با رجوع به تحلیل روان‌شناختی و تربیتی نظریه عدالت نزد رالز استدلال می‌شود که پایداری جامعه عادل نه بر ترس از مجازات و نه بر محاسبه سود شخصی، بلکه بر گرایش درونی شهروندان به انصاف استوار است. حس عدالت به‌عنوان توانایی اخلاقی برای شناسایی و پذیرش اصول همکاری منصفانه، از خلال فرایندهای اجتماعی و تربیتی شکل می‌گیرد. تحلیل مراحل رشد اخلاقی نشان می‌دهد که الزام اخلاقی نتیجه درونی شدن تدریجی ارزش‌های عدالت در بستر خانواده، همکاری اجتماعی و درنهایت شهروندی سیاسی است. بدین ترتیب نظریه عدالت رالز ساختاری دوسطحی پیدا می‌کند: قرارداد اصول عدالت را توجیه می‌کند، اما حس عدالت انگیزش تبعیت از آن اصول را فراهم می‌سازد.

درنهایت، بخش ششم مقاله پیامد نهادی این ساختار دوسطحی را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که نهاد آموزش حلقه اتصال میان توجیه عقلانی و الزام اخلاقی است. آموزش از یک سو شرط تحقق برابری منصفانه فرصت‌ها و خنثی‌سازی نابرابری‌های تصادفی است و از سوی دیگر بستر پرورش شخصیت اخلاقی شهروندان محسوب می‌شود. اگر وضعیت آغازین معیار سنجش میزان منصفانه‌بودن اصول عدالت باشد، آموزش سازوکاری است که امکان تحقق آن اصول را در تجربه زیسته اجتماعی فراهم می‌کند. از خلال آموزش عمومی است که شهروندان یاد می‌گیرند خود را اعضای برابر یک نظام

همکاری منصفانه بدانند و دلایل اخلاقی برای تبعیت از عدالت پیدا کنند، بنابراین عدالت تنها با طراحی اصول عادلانه تحقق نمی‌یابد، بلکه نیازمند نهادهایی است که ظرفیت اخلاقی پابندی به آن اصول را بازتولید کنند.

تمرکز غالب در پژوهش‌های فارسی نظریه عدالت رالز بر معرفی مبانی نظریه عدالت بوده است و مسئله پیوند میان سطح توجیه اصول عدالت و سطح الزام اخلاقی آن‌ها به‌طور مستقل بررسی نشده است. مقاله‌ای که تا حدی با مسئله این پژوهش ارتباط دارد، مقاله «دفاع از الزام آور بودن توافق فرضی در نظریه عدالت رالز» است. کریم‌زاده (۱۳۹۶) می‌کوشد در برابر نقدهای دورکین از امکان دفاع از توافق فرضی دفاع کند و نشان دهد که با تفکیک پرده بی‌خبری ضخیم و نازک می‌توان بی‌طرفی و توجیه عقلانی اصول عدالت را حفظ کرد. با این حال، مقاله بحث را در همان سطح قراردادی نگه می‌دارد و منشأ الزام اخلاقی اصول عدالت را تبیین نمی‌کند. پژوهش حاضر دقیقاً در همین نقطه مداخله می‌کند و با تفکیک دو سطح توجیه قراردادی و الزام اخلاقی مبتنی بر حس عدالت، نشان می‌دهد که نظریه رالز تنها در افق دوسطحی قابل فهم است.

۱. نقد چپتیانی بر اصول عدالت رالز

چپتیانی اصول عدالت را در سه محور روش‌شناختی، محتوایی و استنتاجی نقد می‌کند که هر یک بررسی می‌شوند:

۱-۱. نقد روش‌شناختی

چپتیانی مدعی است که رالز در توجیه اصول عدالت خود از ابزار قرارداد اجتماعی استفاده می‌کند، اما این ابزار از نظر روش‌شناختی نمی‌تواند منطقاً به دو اصل عدالت منتهی شود. او ابتدا نشان می‌دهد که رالز، به‌مانند هابز و روسو، از استعاره قرارداد بهره می‌برد بدون آنکه قیود یک قرارداد واقعی را رعایت کند. به تعبیر او، «وضع قرارداد نزد رالز بیش از آنکه توصیفی باشد، کاملاً ساختگی و غیرواقعی است و به‌مثابه ابزاری صرف برای توجیه نتیجه‌های پیشینی مورد استفاده قرار می‌گیرد» (Choptiany, 1973: 146). به همین دلیل،

قرارداد رالزی نه تجربه‌پذیر است و نه آزمون‌پذیر؛ در نتیجه فاقد ارزش روش‌شناختی مستقل بوده و تنها نقشی تزئینی در استدلال دارد.

چپتانی سپس به نمونه مهمی اشاره می‌کند: روبرت ولف^۱ بر رالز خرده می‌گیرد که اصل برابری منصفانه فرصت‌ها ممکن است از سوی افراد کم استعداد در قرارداد اجتماعی رد شود، زیرا آنان دلیلی عقلانی برای پذیرش ترتیباتی که مزیت بیشتری برای افراد با استعدادتر فراهم می‌کند نمی‌یابند (Wolff, 1977: 203–206)، رالز برای پاسخ به این نگرانی بر نقش بی‌خبری طرفین نسبت به استعدادهای طبیعی خود در وضعیت آغازین تأکید بیشتری می‌کند. در صورت‌بندی نهایی نظریه، طرفین نه تنها از جایگاه اجتماعی و اقتصادی، بلکه از مواهب طبیعی و سطح استعدادهای خویش نیز بی‌خبرند؛ قیدی که بخشی از ساختار پرده بی‌خبری برای تضمین بی‌طرفی داوری تلقی می‌شود (Rawls, 1999: 82–89). چپتانی این اصلاح را نشانه‌ی ضعف روش‌شناختی نظریه می‌داند، زیرا رالز برای نجات اصل خویش، قیود قرارداد را دائماً تغییر می‌دهد و این نشان می‌دهد که قرارداد نه یک روش مستقل بلکه تابع نتایج موردنظر رالز است. از نظر روش‌شناختی، چنین رویه‌ای به نوعی دُور می‌انجامد: نظریه به جای آنکه نتایج را از مقدمات استخراج کند، مقدمات را بر اساس نتایج بازسازی می‌کند (Choptiany, 1973: 148).

۱-۲. نقد محتوایی

چپتانی ابتدا خود اصل تفاوت را، مستقل از روش استخراج آن، مورد حمله قرار می‌دهد و می‌کوشد نشان دهد که این اصل نه می‌تواند مانع ظهور نابرابری‌های غیرعادلانه شود و نه مرزبندی روشنی برای توجیه نابرابری‌های عادلانه ارائه می‌دهد. از یک سو، اصل تفاوت بیش از حد قوی است، زیرا هرگونه کاهش ثروت و ثروتمندان حتی برای افزایش عدالت اجتماعی، اگر به بهبود وضعیت کم‌برخوردارترین‌ها نینجامد، ناعادلانه تلقی خواهد شد. از سوی دیگر، این اصل ناکافی است، زیرا هیچ معیار تناسبی برای اندازه و شدت نابرابری‌ها

1 Robert Paul Wolff

تعیین نمی‌کند. حتی کوچک‌ترین نفع برای کم‌برخورداران، هر میزان از نابرابری را قابل توجه می‌سازد. این بدان معناست که از نظر رالز، یک جامعه با نابرابری بسیار شدید نیز می‌تواند عادلانه باشد، مادامی که ذره‌ای بهبودی در وضعیت گروه کم‌برخورداران ایجاد کند (Choptiany, 1973: 147). از نظر چپتیانی، این نتیجه از حیث محتوای عدالت‌محور غیرقابل دفاع است و نشان می‌دهد که اصل تفاوت به‌تنهایی قادر نیست حدود هنجاری روشنی برای عدالت اقتصادی ترسیم کند. البته باید توجه داشت که در نظریه عدالت رالز اصل تفاوت در کنار سایر مؤلفه‌های این نظریه کارکرد خود را پیدا می‌کند. به این معنا که نخست، آزادی‌های اساسی برابر از تقدم هنجاری برخوردارند و هیچ ملاحظه توزیعی نمی‌تواند آن‌ها را نقض کند؛ دوم، اصل برابری منصفانه فرصت‌ها دامنه رقابت اجتماعی را مقید می‌سازد تا مزیت‌های ناشی از خاستگاه اجتماعی یا طبیعی تثبیت نشوند؛ و سوم، قید پس‌انداز عادلانه^۱ عدالت میان نسلی را تضمین می‌کند. مجموع این قیود همچون محدودیت‌های پیشینی عمل می‌کنند و اجازه نمی‌دهند اصل تفاوت به‌تنهایی هر نوع نابرابری سودمند را مجاز بشمارد، بلکه فقط آن دسته از نابرابری‌ها را قابل قبول می‌دانند که در درون این چارچوب نهادی و هنجاری قابل توجیه باشند (Rawls, 1999, §§11-17; §§44-45).

۱-۳. نقد استنتاجی

چپتیانی در نقد سوم به خود ترکیب عقلانیت ابزاری به‌علاوه اخلاق حمله می‌کند. به تعبیر او، نمی‌توان از تصمیمات افراد خودگرا^۲، اصول اخلاقی استنتاج کرد. این ایده در بند

۱ اصل پس‌انداز عادلانه (Just Savings Principle) نزد رالز ناظر به عدالت میان‌نسلی است و تعیین می‌کند هر نسل باید به اندازه‌ای منابع مادی و نهادی را حفظ یا سرمایه‌گذاری کند که امکان تداوم ساختار بنیادین عادلانه برای نسل‌های بعدی فراهم بماند. این اصل صرفاً اقتصادی نیست، بلکه شامل انتقال نهادهای پایدار، آموزش عمومی و شرایط واقعی بهره‌مندی از آزادی‌های اساسی نیز می‌شود (رجوع کنید به Rawls, 1999, §§11-17; §§44-45).

نهایی مقاله با تکیه بر تفسیر رالز از اصل بیشینه-کمینه^۱ و مقایسه آن با اصل لاپلاس^۲ بیان می‌شود. رالز می‌کوشد نشان دهد که در شرایط عدم قطعیت، یعنی وضعیتی که در آن احتمال پیامدهای ممکن برای عاملان قابل محاسبه نیست، افراد می‌توانند به نحو عقلانی تصمیمی اتخاذ کنند که به نفع کم‌برخورداران باشد. راهبرد بیشینه-کمینه توصیه می‌کند عاملان گزینه‌ای را برگزینند که بدترین پیامد ممکن آن، از بدترین پیامد گزینه‌های رقیب بهتر باشد؛ بدین معنا که تصمیم‌گیرنده در برابر خطر زیان‌های شدید، بدترین وضعیت قابل تصور را معیار انتخاب قرار می‌دهد. در مقابل، اصل لاپلاس بر فرض برابری احتمالات استوار است و پیشنهاد می‌کند هنگامی که هیچ اطلاعی از احتمال وقوع حالات مختلف در دست نیست، باید آن‌ها را هم‌احتمال فرض کرد و گزینه‌ای را برگزید که میانگین پیامدهای مورد انتظار آن بیشترین مقدار را دارد. چپتیانی استدلال می‌کند که ترجیح راهبرد بیشینه-کمینه بر اصل لاپلاس صرفاً یک انتخاب فنی در نظریه تصمیم نیست، بلکه مستلزم نوعی پیش‌فرض هنجاری درباره وزن اخلاقی بدترین موقعیت‌های اجتماعی است؛ زیرا تنها در صورتی که زیان شدید کم‌برخوردارترین‌ها اهمیت اخلاقی ویژه‌ای داشته باشد، عقلانیت ابزاری چنین احتیاطی را اقتضا می‌کند. از این رو، به نظر او نظریه رالز ناگزیر پیشاپیش ارزشی اخلاقی را وارد استدلال می‌کند و نمی‌تواند اصل تفاوت را صرفاً از خودگرایی استخراج کند؛ بنابراین، نظریه باید از خودگرایی عبور کند و وارد سطحی از تعهد اخلاقی

۱ اصل Maximin Principle در نظریه عدالت رالز روشی برای انتخاب قواعد اساسی عدالت در شرایط وضعیت آغازین تحت پرده بی‌خبری است. این اصل از نظریه تصمیم‌گیری در شرایط عدم اطمینان گرفته شده و بیان می‌کند که فرد باید گزینه‌ای را برگزیند که در بدترین شرایط بهترین نتیجه را داشته باشد؛ یعنی ابتدا بدترین پیامد هر گزینه را شناسایی کند و سپس گزینه‌ای را انتخاب کند که آن بدترین پیامد، بیشترین ارزش ممکن را دارد (Rawls, 1999: 132).

۲ اصل لاپلاس Laplace Principle یا قاعده بی‌تفاوتی، یکی از قواعد تصمیم‌گیری در شرایط عدم قطعیت است. بر اساس این اصل، هنگامی که هیچ مبنای عقلانی برای تعیین احتمالات وجود ندارد، باید همه وضعیت‌های ممکن را به صورت برابر محتمل فرض کرد و بر مبنای میانگین نتایج تصمیم گرفت. رالز این اصل را در وضعیت آغازین ناکافی می‌داند، زیرا تصمیم‌گیری بر اساس میانگین نمی‌تواند نگرانی فرد نسبت به احتمال قرار گرفتن در بدترین موقعیت اجتماعی را پوشش دهد؛ از این رو اصل ماکسیمین را مکمل آن می‌کند (Rawls, 1999: 133-136).

نسبت به دیگران شود؛ امری که قرارداد مبتنی بر عقلانیت خودگرا به تنهایی قادر به تولید آن نیست (Choptiany, 1973: 150)؛ (Rawls, 1999, §§26-28).

بخش دیگر نقد استنتاجی چپتیانی، ناظر بر نسبت میان محتوای اصول عدالت و روش استنتاج آن است. فرض اصلی رالز آن است که در وضعیت آغازین، افراد عقلانی و بی‌خبر از جایگاه اجتماعی خویش به اصول عدالت می‌رسند، اما چپتیانی می‌پرسد: آیا عقلانیت خودبنیاد^۱ واقعاً می‌تواند به تعهد سیاسی یا اخلاقی نسبت به کم‌برخوردارترین‌ها منجر شود؟ به گمان او، پاسخ منفی است، زیرا طرفین قرارداد می‌دانند که پرده بی‌خبری پس از قرارداد کنار خواهد رفت؛ بنابراین، پذیرش اصول عدالت در قرارداد صرفاً نوعی استراتژی موقت است که پس از آشکار شدن جایگاه واقعی، جای خود را به راهبرد خودگرایانه می‌دهد (Choptiany, 1973: 148-149). نتیجه آن است که قرارداد نه اجماع اخلاقی ایجاد می‌کند و نه الزام هنجاری؛ بلکه صرفاً شکلی از توافق مصلحت‌گرایانه و قابل‌فسخ است. به بیان دیگر، قرارداد فرضی رالز قادر نیست ضرورت و کفایت هنجاری اصل تفاوت را به نحو استدلالی و سخت‌گیرانه^۲ موجه سازد، زیرا اصل مذکور نه از دل عقلانیت ابزاری استخراج شده و نه می‌توان انتظار داشت که پس از قرارداد، به انگیزش اخلاقی بدل شود؛ بنابراین هرگونه تلاش برای توجیه هنجاری عدالت از طریق خودگرایی عقلانی، ناممکن است.

۲. پاسخ ریمن به چپتیانی

۲-۱. پاسخ به نقد روش‌شناختی

چپتیانی گفته بود که رالز توضیح نمی‌دهد چگونه موافقت عقلانی خودگرایان در وضعیت قرارداد می‌تواند اصول عدالت را توجیه کند. ریمن استدلال می‌کند که این ادعا نادرست است و رالز توضیح داده است که شرایط وضعیت آغازین بازنمای دقیق شرایطی است که در آن مسائل عدالت به‌طور معمول ظهور می‌کنند: تعارض میان منافع افراد خودگرا. در

1 Self-interest

2 Rigorous

مناقشه چپتانی و ریمن: گذار از قراردادگرایی عقلانی به...؛ محبوبی آرانی و خلخالی | ۲۶۱

اینجا رالز دو قید اضافی عقلانیت و پرده بی خبری را مطرح می سازد تا شرایطی شکل گیرد که پذیرش اصول ناعادلانه را نامعقول گرداند (Reiman, 1974: 262)؛ بنابراین، استدلال دفاعی ریمن چنین است:

- پرده بی خبری شرایطی را حذف می کند که در آن پذیرش اصول ناعادلانه عقلانی باشد.

- پس اگر اصولی قابل توافق باشند، آن اصول عادلانه خواهند بود.

این گذار تنها در صورتی معتبر است که عدالت پیشاپیش به عنوان توافق پذیری در شرایط بی طرفی تعریف شود؛ یعنی اگر وضعیت آغازین نه صرفاً یک فرض توصیفی، بلکه سازه ای هنجاری برای بازنمایی شروط انصاف تلقی گردد. در این چارچوب، توافق حاصل شده بیانگر ترجیحات تصادفی افراد نیست، بلکه نشان دهنده اصولی است که اشخاص اخلاقی آزاد و برابر، هنگامی که مزیت های موقعیتی از داوری آنان حذف شده است، معقولانه می پذیرند.

هدف قرارداد رالزی نشان دادن این است که عدالت اصولی است که می تواند خروجی عقلانیت در شرایط بی طرفی موقعیتی باشد. ریمن تصریح می کند که کار رالز نشان دادن مفهوم عدالت است؛ نه تقلیل عدالت به سود شخصی. این دفاع یعنی قرارداد رالزی روش کشف «شرایطی است که در آن عدالت با عقلانیت سازگار می شود، نه روشی برای استخراج اخلاق از خودگرایی فردی» (Reiman, 1974, p. 263).

۲-۲. پاسخ به نقد محتوایی

چپتانی محتوای اصل تفاوت را بیش از حد قوی و درعین حال ناکافی دانسته بود. ریمن در پاسخ به نقد دوم توضیح می دهد که برداشت چپتانی از اصل تفاوت نادرست است؛ زیرا این اصل اجازه نمی دهد هر میزان نابرابری با هر حداقلی از سود برای کم برخوردارترین ها توجیه شود. به تعبیر او، نابرابری تنها زمانی موجه است که ضرورت نهادی آن اثبات شود؛ یعنی نشان داده شود که هیچ راه واقع بینانه تری برای بهبود وضعیت کم برخوردارترین طبقه وجود ندارد. به بیان دیگر، اگر بتوان وضع این طبقه را بدون ایجاد نابرابری چشمگیر اصلاح

کرد، آن نابرابری از منظر رالز مطابق با اصل دوم قابل دفاع نیست (Reiman, 1974: 264)؛ بنابراین به تعبیر ریمن، اصل تفاوت نه سهل گیر است نه پر توان، بلکه وابسته به ضرورت نهادی است که در آن تنها حداقل لازم از نابرابری مجاز می شود.

لازم به ذکر است که مراد از ضرورت نهادی در اینجا آن دسته از ترتیبات پایدار ساختار بنیادین است که بدون استقرار آنها، اجرای مؤثر و مداوم اصل تفاوت امکان پذیر نمی شود. ضرورت نهادی صرفاً به مطلوبیت یا کارآمدی تجربی اشاره ندارد، بلکه ناظر به شرط امکان تحقق عادلانه اصل در سطح اجتماعی است. برای مثال، نظام آموزش عمومی برابر کیفی، از آن حیث ضروری است که بدون جبران نابرابری های ناشی از خاستگاه اجتماعی، فرصت های واقعی دسترسی به مناصب و مزایا مخدوش شده و اصل تفاوت کارکرد تنظیمی خود را از دست می دهد.

۲-۳. پاسخ به نقد استنتاجی

در این بخش، ریمن نقد چپتانی را چنین صورت بندی می کند: «چرا باید انتظار داشته باشیم که افراد بیرون از پرده بی خبری، همچنان به اصول اخلاقی پایبند بمانند؟ آیا رالز کوشیده است خودگرایی و اخلاق را آشتی دهد؟» (Reiman, 1974: 264). ریمن پاسخ می دهد که رالز نمی خواهد ثابت کند که عدالت از دل سود شخصی برمی خیزد. او صرفاً با ابزار قرارداد یک استدلال فرضی ارائه می کند تا نشان دهد که اگر عدالت بتواند با عقلانیت سازگار باشد، این سازگاری در چه شرایطی رخ می دهد. قرارداد صرفاً ابزار کشف ساختار منطقی صدق شرطی است، نه مبنای روان شناختی انگیزه ی عمل (Reiman, 1974: 264-265).

ریمن در انتهای پاسخ به روشنی تمام می نویسد که هیچ چیز در نظریه رالز وعده آشتی یا اتحاد دائمی عدالت و نفع شخصی نمی دهد، بلکه صرفاً نشان می دهد که در قلب مفهوم عدالت، احترام به ارزش و حفظ کرامت انسان نهفته است، صرف نظر از موقعیت یا استعداد او (Reiman, 1974: 265)؛ بنابراین، رالز نمی گوید که عمل عادلانه همیشه به نفع فرد است؛ بلکه می گوید مفهوم عدالت، منطقی دارد که از درون آن ارزش و کرامت انسانی

نتیجه می شود.

باین حال، دفاع ریمن اگرچه توانایی قرارداد رالزی در توجیه عقلانی اصول عدالت را تقویت می کند، اما هنوز پرسش بنیادین دیگری باقی می ماند: چرا باید شهروندان در جامعه واقعی، فراتر از لحظه فرضی قرارداد، احساس کنند که به اصول عدالت پایبند هستند؟ به بیان دیگر، حتی اگر قرارداد بتواند سازگاری عدالت و عقلانیت را نشان دهد، نمی توان صرف عقلانیت احتیاطی را منشأ الزام اخلاقی دانست. در اینجا، مسئله از سطح توجیه به سطح الزام منتقل می شود؛ سطحی که دفاع ریمن در آن، نه از حیث مشروعیت سیاسی اصول، یعنی این که چرا این اصول می توانند به عنوان مبنای اقتدار عمومی پذیرفته شوند، بلکه به ویژه از حیث نظریه انگیزش اخلاقی و تبیین اینکه چه چیزی شهروندان را به پایبندی درونی و پایدار به عدالت وامی دارد، ناقص باقی می ماند. به بیان دقیق تر، ریمن نشان می دهد چرا پذیرش اصول عدالت در شرایط بی طرفی عقلانی است، اما توضیح نمی دهد چگونه این پذیرش فرضی به تعهد اخلاقی بالفعل در زندگی اجتماعی تبدیل می شود؛ یعنی چگونه اصول عدالت می توانند موضوع انگیزش درونی شهروندان قرار گیرند و ثبات جامعه عادل را تضمین کنند. دقیقاً در این گسست است که نقد رونالد دورکین^۱ اهمیت می یابد، زیرا او پرسش را نه در سطح منطق قرارداد، بلکه در سطح نیروی هنجاری الزام اخلاقی مطرح می کند.

۳. نقد رونالد دورکین بر وضعیت آغازین

در کنار نقدهایی که علیه مبانی روش شناختی قرارداد رالز طرح شده اند، نقد دورکین جایگاه ویژه ای دارد؛ زیرا او به جای رد مستقیم قرارداد، به پرسش اخلاقی بنیادی تری می پردازد: حتی اگر فرض کنیم افراد در وضعیت آغازین رالز دو اصل عدالت را انتخاب کنند، چرا باید این انتخاب قدرت الزام اخلاقی داشته باشد؟ (Dworkin, 1973: 502)^۲.

1 Ronald Dworkin

۲ نقد دورکین را باید با تفکیک میان «الزام اخلاقی» و «الزام سیاسی» فهم کرد. الزام اخلاقی ناظر به وظیفه هنجاری افراد برای پذیرش اصول عدالت به مثابه معیارهای منصفانه همکاری اجتماعی است؛ حال آن که الزام سیاسی به مسئله

این نقد، مستقیماً به قلب نظام رالز اصابت می‌کند؛ زیرا در نظریه عدالت به مثابه انصاف، توافق در وضعیت آغازین بنیان توجیه اصول عدالت تلقی می‌شود. به تعبیر دور کین، قرارداد رالز «تاریخی یا واقعی نیست، بلکه فرضی است» و هیچ قرارداد فرضی‌ای به خودی خود نمی‌تواند قدرت هنجاری تولید کند (Dworkin, 1973: 501-503). از این رو، رالز باید توضیح دهد که چرا توافق فرضی در وضعیت آغازین می‌تواند الزام اخلاقی واقعی در جامعه ایجاد کند؛ در غیر این صورت، نظریه در سطح توجیه اخلاقی ناقص باقی می‌ماند.

دور کین برای توضیح نقد خود از مثال بازی پوکر بهره می‌گیرد. فرض کنید در میانه بازی مشخص شود که یک کارت از ابتدا در دسته وجود نداشته است. در چنین وضعی، کاملاً حق دارم بازی را متوقف کنم و نتیجه را نپذیرم. در اینجا نمی‌توان به من گفت که «اگر پیش از آغاز بازی از تو می‌پرسیدیم، احتمالاً رضایت می‌دادی که بازی ادامه یابد»، زیرا رضایت فرضی، حتی اگر عقلانی به نظر برسد، فاقد نیروی هنجاری مستقل است و نمی‌تواند مبنای تعهد اخلاقی یا الزام عملی قرار گیرد (Dworkin, 1973: 503). دور کین از این مثال نتیجه می‌گیرد که رضایت فرضی، حتی اگر عقلانی باشد، منبع الزام اخلاقی نیست. این استدلال نشان می‌دهد قرارداد فرضی رالز تنها زمانی می‌تواند کارکرد هنجاری داشته باشد که به نظریه اخلاقی عمیق‌تری متصل شود.

با این حال، دور کین قرارداد رالزی را کاملاً رد نمی‌کند. او تصریح می‌کند که وضعیت آغازین ممکن است در روش تعادل تأملی^۱ نقش معناداری داشته باشد، زیرا

مشروعیت اقتدار عمومی و حق دولت برای اعمال اجبار قانونی مربوط می‌شود. پرسش اصلی دور کین این است که حتی اگر اشخاص فرضی در وضعیت آغازین اصول عدالت رالزی را برگزینند، این توافق فرضی چگونه می‌تواند مبنای مشروعیت الزام‌آور نهادهای واقعی برای تحمیل آن اصول بر شهروندان باشد. از این رو، مسئله صرفاً تعهد وجدانی افراد نیست، بلکه توجیه هنجاری اقتدار سیاسی است.

۱ رالز روش تعادل تأملی Reflective equilibrium را روشی برای توجیه اصول عدالت معرفی می‌کند: ما از یک سو داوری‌های سنجیده و نسبتاً پایدار خود در موارد مشخص عدالت و ناعدالتی را در نظر می‌گیریم و از سوی دیگر اصول کلی عدالت را صورت‌بندی می‌کنیم؛ سپس با رفت‌وبرگشتی اصلاح‌گرایانه میان این دو سطح، به

ادامه ←

می تواند ابزاری برای سازمان‌دهی شهودهای اخلاقی ما باشد (Dworkin, 1973: 507)؛ اما در این صورت، وضعیت آغازین نه مبنای نهایی مشروعیت اصول عدالت، بلکه سازه‌ای تحلیلی در خدمت سامان‌دهی قضاوت‌های اخلاقی خواهد بود. در نتیجه، حتی در این خوانش نیز باید از رالز پرسید: اگر قرارداد صرفاً ابزاری برای سامان‌دهی شهودها باشد، پس منشأ الزام اخلاقی اصول عدالت چیست؟ دورکین می‌نویسد اگر وضعیت آغازین قرار است فقط ابزاری باشد، «باید نظریه اخلاقی مستقل و پیشینی‌ای وجود داشته باشد که ضرورت و اعتبار آن ابزار را توجیه کند» (Dworkin, 1973: 509).

به همین دلیل، نقد دورکین نه صرفاً رد قرارداد رالزی، بلکه دعوت به تکمیل آن است. قرارداد به تنهایی نمی‌تواند اخلاق تولید کند و اگر نظریه عدالت قرار است الزام اخلاقی ایجاد کند، باید فراتر از خود قرارداد توضیح دهد که چرا اصول عدالت در مقام عمل نیز باید پذیرفته شوند. این نکته ما را به اتخاذ رویکرد دوسطحی در مقاله حاضر می‌رساند. در این چارچوب، دورکین نشان می‌دهد که نظریه رالز اگر صرفاً در سطح قرارداد فرضی متوقف بماند، توان تولید الزام اخلاقی واقعی را نخواهد داشت. هدف او رد کامل وضعیت آغازین نیست، بلکه آشکار ساختن محدودیت‌های هنجاری آن است: قرارداد می‌تواند منطق سازگاری میان عدالت و عقلانیت را صورت‌بندی کند، اما قادر نیست انگیزه یا وجدان اخلاقی التزام به عدالت را تبیین نماید (Dworkin, 1973: 507-510). از این رو، دورکین نه مدافع نظریه رالز است و نه مخالف آن، بلکه نشان می‌دهد که وضعیت آغازین تنها در صورتی قابل دفاع است که درون یک نظریه گسترده‌تر اخلاق سیاسی که منبع الزام اخلاقی را توضیح دهد قرار گیرد.

بدین ترتیب، نقد دورکین نه خاتمه بحث، بلکه گشایش سطحی جدید در تفسیر نظریه رالز است؛ نظریه باید از سطح توجیه قراردادی فراتر رود و پرسش الزام اخلاقی را

وضعیتی می‌رسیم که در آن داوری‌های موردی و اصول کلی با یکدیگر در هماهنگی نسبی قرار گیرند. این وضعیت هماهنگ و سنجیده همان تعادل تأملی است که مبنای توجیه اصول عدالت در وضع نخستین قرار می‌گیرد.

در چارچوبی تربیتی و هنجاری دنبال کند. از همین گسست است که میدان تحلیل دیگری گشوده می‌شود، میدانی که در آن نظریه رالز باید از سطح توجیه قراردادی فراتر رود و وارد بحث الزام اخلاقی و حس عدالت شود. این لزوم فراروی از قرارداد، مستقیماً ما را به پرسش از ماهیت اخلاقی نظریه رالز می‌رساند: آیا رالز صرفاً در پی صورت‌بندی یک قرارداد عقلانی است یا نظریه او بر مبنایی ژرف‌تر در اخلاق کانتی استوار شده است؟ در همین نقطه است که خوانش کانتی، به‌ویژه در آثار ساموئل فریمن^۱، نقشی تعیین‌کننده می‌یابد؛ زیرا نشان می‌دهد زبان قرارداد در رالز می‌تواند شیوه بیان موضع کانتی باشد، نه بنیان نهایی نظریه.

۴. فهم کانتی از نظریه عدالت رالز

نقد دورکین نشان داد که قرارداد به‌تنهایی نمی‌تواند به الزام اخلاقی منجر شود، اما اگر نظریه رالز صرفاً قراردادگرایانه نباشد، چه افقی برای تبیین الزام اخلاقی گشوده می‌شود؟ پاسخ این پرسش در خوانش کانتی از نظریه نهفته است. یکی از مهم‌ترین رویکردهای تفسیری در رالزپژوهی معاصر، نقد خوانش صرفاً قراردادگرایانه از نظریه عدالت است. بر مبنای این نقد، نظریه رالز را نمی‌توان در کنار نظریات قراردادگرایی کلاسیک نظیر هابز قرار داد؛ زیرا قرارداد در رالز نه مبنای هنجاری عدالت، بلکه ابزار تحلیلی برای بازنمایی یک موضع بی‌طرفانه کانتی است. خود رالز تصریح می‌کند که وضعیت آغازین «وسیله‌ای برای بازنمایی شرایط انصاف» است و هدف آن صورت‌بندی قیود معقولی است که شهروندان آزاد و برابر باید در مقام اشخاص اخلاقی بپذیرند، نه ایجاد منشأیی مستقل برای الزام (Rawls, 2001: 16–18). این مدعا به‌ویژه از سوی ساموئل فریمن با دقت فلسفی طرح و بسط یافته است. در اصل، فریمن نشان می‌دهد که اگر نظریه عدالت رالز صرفاً در سطح وضعیت آغازین و توافق فرضی عاملان عقلانی خوانده شود، ساختار اخلاقی بنیادین نظریه نادیده گرفته می‌شود؛ اما اگر نظریه در پیوند با فلسفه اخلاق کانت و نقش شخصیت

1 Samuel Freeman

اخلاقی فهم شود، روشن می‌گردد که قرارداد تنها نقش روش‌شناختی دارد و مبنای الزام اخلاقی در جای دیگری است (Freeman, 2007: 44-46; 122-125).

در این چارچوب، ساموئل فریمن استدلال می‌کند که قرارداد در نظریه عدالت رالز، نه بنیان هنجاری الزام، بلکه صرفاً «بازنمایی روش‌شناختی ظرفیت‌های عقل عملی» است (Freeman, 1990: 152). به باور او، وضعیت آغازین صرفاً صحنه‌ای فرضی برای آشکار ساختن دو توان بنیادین شخص اخلاقی است؛ توانایی داشتن و پیگیری تصویری از خیر و توانایی داشتن حس عدالت. این دو توان همان چیزی است که جان رالز از آن به عنوان «دو قوه اخلاقی» یاد می‌کند و آن‌ها را مبنای شخصیت اخلاقی شهروندان آزاد و برابر در ساختار بنیادین می‌داند (Rawls, 1999: 18-19). در این چارچوب، تمایز میان عقلانی^۱ و معقول^۲ اهمیت تعیین‌کننده‌ای می‌یابد: عقلانی بودن به توانایی عاملان در پیگیری منسجم منافع و طرح زندگی خود مربوط است، درحالی که معقول بودن ناظر به آمادگی آنان برای پیشنهاد و پذیرش شروط منصفانه همکاری اجتماعی بر مبنای دلایل متقابل است. از این رو، طرفین در وضعیت آغازین صرفاً کنشگرانی خودگرا نیستند، بلکه حامل هر دو حیث عقلانی و معقول‌اند؛ امری که نشان می‌دهد قرارداد نزد رالز نه سازوکاری برای حداکثرسازی منفعت فردی، بلکه ابزاری برای صورت‌بندی شرایط انصاف میان اشخاص اخلاقی است.

افزون بر این، فریمن گامی فراتر برداشته و نشان می‌دهد که رالز حتی از کانت نیز فاصله می‌گیرد؛ زیرا خودآیینی اخلاقی را نه صرفاً ویژگی فردی، بلکه مفهومی نهادی و اجتماعی می‌داند. به تعبیر او، ما «در پذیرش یا طراحی نهادهای پایه، در حقیقت حدود و امکان‌های عقلانیت عملی خویش را تعیین می‌کنیم» (Freeman, 1990: 154). این بدان معناست که ظرفیت‌های عقل عملی تنها در بستر نهادهای عادلانه و تربیتی قابلیت پرورش و

1 Rational

2 Reasonable

تثبیت دارند و شرط علنی بودن تام^۱ در نظریه رالز دلالت بر همین نکته دارد که شناخت و پذیرش اصول عدالت باید در فضای عمومی، از خلال تربیت دموکراتیک و اجتماعی به دست آید (Freeman, 1990: 154-156). بنابراین گذار از سطح توجیه به سطح الزام اخلاقی امری بیرونی یا الحاقی نیست، بلکه اقتضای درونی مبانی کانتی خودآیینی و تربیت اخلاقی در نظریه رالز است. درست در همین نقطه است که مفهوم حس عدالت وارد صحنه می شود و نظریه رالز را از قراردادگرایی کلاسیک جدا می سازد.

فریمن استدلال می کند که رالز در صدد احیای قراردادگرایی کلاسیک نیست، بلکه به دنبال ارائه ترجمه سیاسی از اخلاق کانتی است. به بیان او، نظریه عدالت «در روش قراردادی است، اما در محتوا کانتی باقی می ماند» (Freeman, 2007: 55). قرارداد نشان می دهد که اگر جایگاه اجتماعی و مفهوم خیر از فرد پنهان شود، چه اصولی به شکل منصفانه قابل پذیرش اند؛ اما چرا باید به آن اصول پایبند ماند؟ به نظر فریمن رالز پاسخی دارد که در فلسفه کانت و مفهوم خودآیینی^۲ ریشه دارد. فریمن تصریح می کند که رالز با قرارداد نمی خواهد انگیزه اخلاقی را استخراج کند، بلکه می خواهد نشان دهد عدالت با عقلانیت سازگار است؛ درحالی که منشأ پابندی اخلاقی به عدالت، «در استقلال اخلاقی شخص انسانی و احترام کانتی به کرامت اوست» (Freeman, 2007: 44-45). بدین ترتیب، قرارداد تنها نمایانگر موضع داوری بی طرفانه است، نه بنیان هنجاری عدالت.

۱ مراد رالز از full publicity صرف علنی بودن نیست، بلکه سه سطح هم زمان را در برمی گیرد: الف) شفافیت معرفتی و قابلیت فهم عقلانی، ب) امکان بررسی و نقد عمومی، ج) زمینه تربیتی برای درونی سازی حس عدالت. این شرط در آثار کانتی رالز پیوندی مستقیم با خودآیینی اخلاقی دارد (Freeman, 1990: 154-156). همچنین شرط علنی بودن در اینجا صرفاً ناظر به شفافیت نهادی نیست، بلکه مبنای الزام اخلاقی اصول عدالت را فراهم می کند؛ زیرا تنها اصولی می توانند برای شهروندان آزاد و برابر الزام آور باشند که بتوانند موضوع توجیه عمومی و پذیرش عقلانی متقابل قرار گیرند. علنی بودن از این طریق به تربیت حس عدالت یاری می رساند و امکان می دهد شهروندان نهادها را بر اساس دلایل قابل اشتراک ارزیابی کنند، نه انگیزه های خصوصی یا ملاحظات ابزاری. نتیجه آن، شکل گیری «ثبات برای دلایل درست» است؛ یعنی پابندی به اصول عدالت به سبب معقول بودن آن ها، نه صرفاً موازنه منافع.

این نکته را فریمن در مقاله «استدلال عقلانی و مبنای توافق در نظریه‌های قرارداد اجتماعی»^۱ دقیق‌تر می‌پروراند. او در برابر خوانش‌هایی که رالز را در کنار دیوید گوتیه^۲ یا آلن بوکانن^۳ قرار می‌دهند، نشان می‌دهد که قرارداد در نظریه عدالت مبتنی بر عقلانیت ابزاری نیست، بلکه بر مفهوم عقلانیت^۴ استوار است؛ مفهومی که هم ساحت عقلانی و هم ساحت هنجاری دارد (Freeman, 1990: 136–140). عاملان در وضعیت آغازین نه مذاکره‌کنندگان با رأی تأمین نفع شخصی، بلکه شهروندان آزاد و برابرند که قادرند از دیدگاهی بی‌طرفانه استدلال کنند. این دقیقاً همان موضعی است که کانت آن را موضع عقل عملی محض^۵ می‌نامید؛ یعنی موضعی که در آن شخص، خود را نه صرفاً به‌عنوان فرد، بلکه به‌عنوان عضوی در نظام همکاری اخلاقی می‌بیند (Freeman, 2007: 52–53). از این رو، قرارداد در نظریه رالز بیش از آنکه بر محاسبه مبتنی باشد، بر خودآیینی اخلاقی مبتنی است.

این خوانش کانتی، پیامد مهمی برای فهم مناقشه‌ی چپتیانی-ریمن نیز دارد. اگر نظریه رالز صرفاً در سطح قرارداد فهم شود، نقد چپتیانی مبنی بر ناکافی بودن قرارداد برای الزام اخلاقی پذیرفتنی و معقول می‌نماید. او می‌گوید نمی‌توان اخلاق را از منافع خودگرایان عقلانی^۶ قرارداد استنتاج کرد (Choptiany, 1973: 149–150)، اما این نقد تنها در حالتی وارد است که قرارداد را بنیان نظریه بدانیم. فریمن نشان می‌دهد که قرارداد نزد رالز نه حامل منطق الزام اخلاقی، بلکه صرفاً ابزاری تحلیلی برای سامان‌دهی استدلال‌ها و تبیین موقعیت‌های داوری اخلاقی است (Freeman, 2007: 44–46). به بیان دقیق‌تر، رالز از قرارداد برای صورت‌بندی شرایط بی‌طرفانه استفاده می‌کند، نه برای استخراج انگیزه یا وجدان اخلاقی؛ بنابراین، نقد چپتیانی تنها از این جهت پدیدار می‌شود که نظریه رالز را در

1 “Reason and Agreement in Social Contract Views” (1990)

2 David Gauthier

3 Allen Buchanan

4 Reasonableness

5 Standpoint of pure practical reason

6 Rational egoist

سطح نخست آن متوقف می‌کند و ارتباط آن با سطح کانتی درونی، یعنی حس عدالت را نادیده می‌گیرد.

ریمن نیز در دفاع از رالز به این نکته اشاره می‌کند که قرارداد تنها روش توجیه اصول عدالت است و نه مبنای اخلاقی، اما دفاع او هنوز این پیوند کانتی را نظام‌مند نمی‌سازد (Reiman, 1974: 264-265). در حالی که فریمن با تکیه بر فلسفه اخلاق کانت تصریح می‌کند که الزام اخلاقی به عدالت از احترام به شخص انسانی سرچشمه می‌گیرد و این احترام، ساختاری هنجاری و غیرقراردادی دارد (Freeman, 2007: 53-55). بدین ترتیب، می‌توان گفت که نه چیتانی و نه ریمن به طور کامل سطح کانتی نظریه رالز را روشن نکرده‌اند و همین امر باعث می‌شود مناقشه‌ی آنان در سطحی ناکامل باقی بماند.

نتیجه نظری این خوانش آن است که نظریه عدالت رالز از درون منظری دوسطحی تبیین می‌شود: در سطح نخست، قرارداد نشان می‌دهد که عدالت با عقلانیت سازگار است؛ در سطح دوم، فلسفه اخلاق کانتی نشان می‌دهد که چرا باید به عدالت پایبند ماند، حتی وقتی با نفع شخصی تعارض دارد. این همان نقطه‌ای است که مفهوم حس عدالت، به عنوان ظرفیت اخلاقی شهروندی، ظهور می‌یابد و نظریه را از قراردادگرایی محض به اخلاق سیاسی کانتی ارتقا می‌دهد. به بیان فریمن، عدالت به مثابه انصاف، یک نظریه اخلاقی کانتی است که در قالب سیاسی ارائه می‌شود (Freeman, 2007: 55). چنین خوانشی باعث می‌شود نظریه رالز نه صرفاً پاسخ به سؤال «چه اصولی عادلانه‌اند؟» بلکه پاسخ به سؤال «چرا باید عادلانه زیست؟» تلقی شود و این پرسش دوم در پرتو مبانی اخلاقی کانتی فهم‌پذیر می‌گردد.

بدین ترتیب این پرسش بنیادین پدید می‌آید که مبنای الزام اخلاقی در نظریه رالز دقیقاً در کجا متحقق می‌شود؟ اگر قرارداد فقط سطح عقلانی و تحلیلی نظریه را می‌سازد، سطح کانتی باید در جایی تبلور عینی یابد تا انگیزه تبعیت از اصول عدالت قابل توضیح شود. پاسخ رالز به این پرسش در مفهوم حس عدالت نهفته است؛ مفهومی که به مثابه ظرفیت اخلاقی شهروندی، پیوند میان ساختار بنیادین و شخصیت اخلاقی را برقرار می‌کند

و نشان می‌دهد که الزام اخلاقی به عدالت نه از قرارداد میان خودگرایان، بلکه از درونی‌شدن ارزش انصاف در طی فرایند تربیتی ناشی می‌شود. از همین نقطه است که سطح کانتی نظریه، وارد افق روان‌شناختی و تربیتی می‌شود و پرسش الزام اخلاقی در سطح حس عدالت صورت‌بندی می‌گردد.

۵. حس عدالت و مبنای الزام اخلاقی

گرچه مناقشه چپتیانی و ریمن درباره نسبت قرارداد و عدالت نکات مهمی را آشکار می‌سازد، هر دو در سطح توجیه قراردادی متوقف می‌مانند. چپتیانی به‌درستی نشان می‌دهد که از توافق فرضی خودگرایان عقلانی نمی‌توان الزام اخلاقی استخراج کرد و ریمن نیز یادآور می‌شود که رالز هرگز مدعی استخراج اخلاق از خودگرایی نبوده است، اما همین توافق ضمنی بر محدودیت قرارداد نشان می‌دهد که نظریه عدالت تنها در سطح قرارداد قابل فهم نیست. رالز تصریح می‌کند که قرارداد صرفاً سازوکاری برای صورت‌بندی شرایط بی طرفانه و توجیه عقلانی اصول است، نه منبع الزام اخلاقی. ضمانت اجرای عدالت در سطح دیگری قرار دارد، در حس عدالت به مثابه توانایی اخلاقی شهروندان برای پذیرش و پایبندی به اصول انصاف؛ توانایی‌ای که باید در بستر نهادهای اجتماعی و به ویژه از طریق فرایند تربیتی پرورش یابد (Rawls, 1999: 498-502). از این نقطه بحث از سطح توجیهی به سطح الزام اخلاقی منتقل می‌شود و ساختار دوسطحی نظریه رالز آشکار می‌گردد. در نتیجه، می‌توان نظریه عدالت رالز را در دو سطح تبیین کرد:

۱. سطح قراردادی (توجیهی): اصول عدالت به عنوان برآیند توافق فرضی افراد آزاد و برابر در وضعیت آغازین.
۲. سطح اخلاقی (تربیتی و انگیزشی): درونی‌سازی حس عدالت در افراد از طریق نهادهای اجتماعی و آموزش.

رالز در بخش‌های پایانی *نظریه‌ای در باب عدالت*^۱، به‌ویژه در (Rawls, 1999: 77-79)، نشان می‌دهد که جامعه‌ی عادل تنها زمانی پایدار است که شهروندان از روی حس عدالت و نه صرفاً از منافع شخصی یا ترس از مجازات، به اصول عدالت پایبند باشند (Rawls, 1999: 405-406). او تصریح می‌کند که انسان‌ها زمانی از اصول عدالت تبعیت می‌کنند که در درون خود دلایل اخلاقی برای اطاعت از آن‌ها بیابند؛ دلایلی که ریشه در وجدان اخلاقی و احساس انصاف دارند، نه در قرارداد بیرونی یا محاسبه‌ی فایده.

همان‌گونه که فریمن توضیح می‌دهد، رالز پایداری جامعه‌ی عادل را منوط به وجود حس عدالت در شهروندان می‌داند؛ حسی که به‌منزله‌ی گرایش اخلاقی درونی برای تبعیت از اصول انصاف است، حتی هنگامی که این تبعیت با منافع شخصی ناسازگار باشد. فریمن می‌نویسد که در جامعه‌ی سامان‌یافته مبتنی بر عدالت به‌مثابه انصاف، افراد از خلال فرایندهای تربیتی و نهادهای اجتماعی، این حس را در خود پرورش می‌دهند؛ زیرا بدون چنین گرایش اخلاقی، نظم اجتماعی بر مبنای اعتماد و همکاری پایدار نخواهد ماند (Freeman, 2007: 248-252).

یکی از نوآوری‌های مهم رالز در کتاب *نظریه‌ای در باب عدالت*، پیوند میان حس عدالت و الزام اخلاقی است. رالز حس عدالت را چنین تعریف می‌کند: «توانایی اخلاقی برای شناسایی و پذیرش اصول عدالت و تمایل به پایبندی به آن‌ها در زمینه‌ی همکاری اجتماعی» (Rawls, 1999: 18). این توانایی، به‌باور رالز، بخشی از ظرفیت‌های اخلاقی بنیادین انسان است و همان‌قدر برای زیستن در جامعه‌ی منصفانه ضروری است که عقلانیت برای تصمیم‌گیری فردی. به‌این ترتیب، حس عدالت صرفاً تمایل روانی نیست، بلکه ساختاری هنجاری دارد که مبنای الزام اخلاقی نسبت به اصول عدالت را شکل می‌دهد.

رالز در بخش‌های میانی و پایانی کتاب *نظریه‌ای در باب عدالت*، به‌ویژه در

1 A theory of justice (1971)

مناقشة چپتیانی و ریمن: گذار از قراردادگرایی عقلانی به...؛ محبوبی آرانی و خلخالی | ۲۷۳

بندهای ۷۷ تا ۷۹، به این پرسش می‌پردازد که چرا و چگونه شهروندان یک جامعه عادل به اصول عدالت پایبند می‌مانند، حتی در شرایطی که این اصول ممکن است با منافع کوتاه‌مدتشان تعارض داشته باشند. پاسخ او این است که «انسان‌ها زمانی به اجرای اصول عدالت پایبند می‌مانند که در درون خود دلایلی اخلاقی برای انجام آن بیابند، نه صرفاً منافع شخصی یا تهدیدهای بیرونی» (Rawls, 1999, p. 405). به بیان دیگر، الزام اخلاقی نسبت به عدالت از درونی شدن حس عدالت در وجدان افراد ناشی می‌شود. رالز در تحلیل روان‌شناختی رشد حس عدالت، با الهام از روان‌شناسانی چون ژان پیاژه^۱ و لارنس کلبِرگ^۲، فرایند تربیت اخلاقی را در قالب سه مرحله ترسیم می‌کند^۳ (بنگرید به Mandle & Reidy, 2015: 507):

۱. اخلاق مبتنی بر مرجعیت: نخستین مرحله در بستر خانواده رخ می‌دهد. کودک در ارتباط با والدین خود که عادل، دلسوز و حمایت‌گر فرض می‌شوند، حس اعتماد و محبت را تجربه می‌کند و همین تجربه او را به احترام و اطاعت از قواعدی که والدین تعیین می‌کنند سوق می‌دهد. در این مرحله، هنوز فهم مستقلی از عدالت شکل نگرفته است، اما بنیان روان‌شناختی برای پذیرش قواعد عادلانه ایجاد می‌شود (Rawls, 1999: 405).

۲. اخلاق مبتنی بر همکاری: در گام بعد، کودک در محیط‌هایی چون مدرسه یا بازی‌های گروهی با همسالان، نقش‌های اجتماعی متنوعی را تجربه می‌کند. این تجربه به او می‌آموزد که همکاری با دیگران چه منافعی در پی دارد و چگونه می‌تواند اعتماد

1 Jean Piaget

2 Lawrence Kohlberg

۳ باید توجه داشت که رالز تحلیل مراحل شکل‌گیری حس عدالت را به عنوان گزارشی تجربی از روان‌شناسی رشد ارائه نمی‌کند، بلکه آن را مدلی هنجاری برای نشان دادن امکان انگیزش اخلاقی شهروندان در یک جامعه عادل به کار می‌گیرد. مقصود او توضیح این است که چگونه افراد می‌توانند اصول عدالت را به عنوان دلایل معقول و قابل پذیرش برای پایبندی خود به نهادهای عادلانه درک کنند و از این طریق «ثبات برای دلایل درست» تحقق یابد، نه توصیف توالی واقعی رشد اخلاقی در همه افراد (Rawls, 1999: §§69-79).

4 Morality of authority

5 Morality of association

و دوستی را تقویت کند. در این مرحله، فرد درمی‌یابد که هر کس وظایفی دارد و همکاری منصفانه به نفع همگان است (Rawls, 1999: 411).

۳. اخلاق مبتنی بر اصول:^۱ درنهایت، فرد به مرحله‌ای می‌رسد که خود را به‌عنوان یک شهروند برابر در یک نظام همکاری عادلانه می‌بیند. در اینجا، او اصول عدالت را به‌طور آگاهانه درک می‌کند و حتی مستقل از دوستی یا عاطفه نسبت به دیگران، انگیزه‌ای پایدار برای عمل بر اساس این اصول پیدا می‌کند (Rawls, 1999: 419).

رالز در فصل مربوط به مفهوم خیر تصریح می‌کند که جامعه تنها زمانی پایدار می‌ماند که شهروندانش از روی حس عدالت و نه صرفاً از ترس مجازات یا محاسبه منفعت‌های شخصی، به اصول عدالت وفادار باشند (Rawls, 1999: 436). او این حالت را پایداری مبتنی بر دلایل درست^۲ می‌نامد و آن را شرط بقای هر نظم عادلانه می‌داند. به بیان او، «جامعه منصفانه، هنگامی که نهادهایش عادلانه باشند و شهروندان از کودکی در آن‌ها پرورش یافته باشند، به‌طور طبیعی به بازتولید حس عدالت در اعضایش می‌انجامد» (Rawls, 1999: 498). از این‌رو، الزام اخلاقی به عدالت نه از قرارداد میان عاملان عقلانی، بلکه از فرآیند تربیتی و درونی‌سازی ارزش‌های عدالت پدید می‌آید.

بدین‌سان، در نظریه عدالت رالز، الزام اخلاقی به اصول عدالت صرفاً بر استدلال عقلانی مبتنی نیست، بلکه در بستر نهادهای اجتماعی عادلانه و به‌ویژه از طریق آموزش عمومی پایدار می‌شود. آموزش، به‌عنوان نهاد میانی میان خانواده و جامعه سیاسی، نقشی اساسی در درونی‌سازی حس عدالت و پرورش دو توانایی اخلاقی انسان دارد، یعنی توانایی برای داشتن حس عدالت و توانایی برای داشتن مفهوم خیر (Rawls, 1999: 18-19, 405-414, 498). در واقع، مدرسه و نظام آموزشی در نظریه عدالت رالز نه تنها ابزار توزیع فرصت‌های برابر، بلکه میدان تربیت شهروندانی است که الزام

1 Morality of principle

2 Stability for the right reasons

مناقشهٔ چپتینانی و ریمن: گذار از قراردادگرایی عقلانی به...؛ محبوبی آرانی و خلخالی | ۲۷۵

اخلاقی به عدالت را از درون تجربه می کنند و بدین وسیله ثبات جامعهٔ منصفانه تضمین می شود.

جدول ۱. ساختار دوسطحی نظریهٔ عدالت رالز و نقش نهاد آموزش

سطح نظریه در رالز	کارکرد اصلی	مبنای هنجاری	تحقق نظری	پیامد برای عدالت
سطح قراردادی (وضعیت آغازین)	استخراج و توجیه اصول عدالت	عقلانیت احتیاطی + بی طرفی موقعیتی	سطح صرفاً فرضی	نشان دادن سازگاری عدالت با عقلانیت
سطح اخلاقی (حس عدالت)	ایجاد الزام اخلاقی و پایداری اجتماعی	استقلال اخلاق کانتی + وجدان شهروندی	آموزش عمومی و نهادهای اجتماعی	ثبات عدالت و امکان همکاری طولانی مدت

۶. آموزش به مثابه شرط امکان تحقق و پایداری عدالت

چنانچه اشاره شد نهاد آموزش نه یک مسئلهٔ ثانوی و پیامد توزیعی، بلکه عنصری بنیادی در ساختار هنجاری و نهادی جامعهٔ عادل محسوب می شود. رالز بر این باور است که جامعهٔ عادل باید در ساختار بنیادین خود به گونه ای سامان یابد که شهروندان بتوانند در طول زمان همکاری اجتماعی منصفانه را حفظ کنند (Rawls, 1999: 6-10). نهاد آموزش دقیقاً در همین سطح قرار دارد؛ زیرا شکل گیری قابلیت های شهروندی و توزیع خیرهای اولیه، از جمله مهارت های شناختی، ظرفیت تصمیم گیری عقلانی و امکان رقابت منصفانه در بازار کار وابسته به کیفیت و دسترس پذیری نظام آموزشی است. از همین رو، آموزش در نظریهٔ رالز باید بتواند نابرابری های پیشینی و تصادفی ناشی از خانواده، طبقهٔ اجتماعی یا استعداد طبیعی را خنثی کند تا اصل برابری منصفانهٔ فرصت ها تحقق پذیر باشد (Rawls, 1999: 63-65).

نقشی که رالز برای آموزش عمومی قائل است به منطق وضعیت آغازین و پردهٔ بی خبری بازمی گردد. در وضعیت آغازین، افراد نمی دانند در جامعهٔ واقعی در چه جایگاهی قرار خواهند گرفت و از همین رو تصمیم می گیرند که اصولی برگزینند که فرصت واقعی زندگی عادلانه را برای همگان تضمین کند (Rawls, 1999: 118-123)، اما اگر نظام آموزشی بتواند نابرابری های اجتماعی و طبقاتی را بازتولید کند، این وضعیت

فرضی بی معنا خواهد شد؛ زیرا آگاهی از اینکه فرزند یک طبقه مرفه هستیم یا در منطقه‌ای بدون دسترسی به آموزش باکیفیت زندگی می‌کنیم، نوع انتخاب عقلانی ما را کاملاً تغییر خواهد داد؛ بنابراین، پرده بی‌خبری ما را ملزم می‌کند که نظام آموزشی را چنان طراحی کنیم که هر فرد، در بدترین موقعیت اجتماعی ممکن، همچنان شانس واقعی برای رشد و کامیابی داشته باشد (Rawls, 1999: 79-80). به این معنا، نهاد آموزش نه فقط یک ابزار توزیع، بلکه شرط پیشینی امکان رقابت منصفانه است و ستون اصلی تحقق اصل دوم عدالت، به‌ویژه اصل برابری منصفانه فرصت‌ها، محسوب می‌شود.

باین حال، نقش آموزش تنها به توزیع فرصت‌ها محدود نیست. رالز پس از سطح توجیهی نظریه خود، وارد سطح ثبات می‌شود و می‌پرسد: چرا باید انتظار داشته باشیم که شهروندان، حتی در وضعیت واقعی و با منافع شخصی متفاوت، همچنان به اصول عدالت وفادار بمانند؟ همان‌طور که اشاره شد پاسخ او متکی بر حس عدالت است؛ توانایی اخلاقی برای شناسایی و پذیرش اصول انصاف و تمایل برای تبعیت از آن‌ها حتی در مقابل منافع فردی (Rawls, 1999, p. 18)، اما این حس عدالت نمی‌تواند صرفاً محصول قرارداد عقلانی یا محاسبه فایده‌گرایانه باشد. به تعبیر رالز، این حس باید در بستر نهادهای اجتماعی و از طریق فرایند تربیتی شکل گیرد (Rawls, 1999, pp. 405-414). بدین ترتیب، آموزش نقشی بنیادین در اتصال سطح توجیهی نظریه، یعنی وضعیت آغازین، به سطح اخلاقی آن ایفا می‌کند؛ زیرا از مسیر آموزش است که اصول عدالت می‌توانند در شخصیت شهروندان درونی شوند و مبنای پایبندی اخلاقی به‌جای صرف عقلانیت احتیاطی قرار گیرند.

بدین ترتیب، نقش آموزش در نظریه رالز صرفاً انتقال مهارت یا توزیع فرصت نیست، بلکه ایجاد زمینه‌ای است که در آن افراد بتوانند از سطح محاسبه عقلانی به سطح درک خویشتن به‌عنوان شهروندی آزاد و برابر در یک نظام همکاری منصفانه گذر کنند. اگر وضعیت آغازین معیار سنجش منصفانه بودن اصول عدالت باشد، آموزش شیوه‌ای است که جامعه از طریق آن، بستر تحقق این اصول را در سطح روان‌شناختی و اخلاقی می‌سازد.

این نکته در نظریه پایداری مبتنی بر دلایل درست اهمیت هنجاری می‌یابد؛ زیرا رالز تصریح می‌کند که جامعه عادل تنها زمانی بازتولید می‌شود که شهروندان، نه به دلیل ترس یا منفعت، بلکه به دلیل پذیرش درونی ارزش انصاف، آماده به تبعیت از اصول عدالت باشند (Rawls, 1999: 405–406).

از همین رو، می‌توان گفت آموزش در نظریه رالز، پیوند میان ساختار بنیادین و عاملیت اخلاقی انسان را برقرار می‌کند؛ پیوندی که بدون آن، اصل برابری منصفانه فرصت‌ها صورتی ظاهری می‌گیرد و اصل تفاوت از توان الزام‌آور خالی می‌شود. به بیان دقیق‌تر، آموزش نقشی اساسی دارد: آنچه در وضعیت آغازین به صورت عقلانی انتخاب می‌شود، باید در سطح تجربه زیسته شهروندی به صورت اخلاقی درونی گردد و این فرایند در بستر نهاد آموزش عادلانه امکان‌پذیر است.

این نکته در آثار متأخر رالز پیوند می‌خورد با مفهوم اجماع همپوشان^۱ در نظریه لیبرالیسم سیاسی^۲ (Rawls, 2005). در جوامع چند فرهنگی، آموزش باید شهروندان را قادر سازد که از میان تفاوت‌های ارزشی و هویتی، دلایل قابل قبول برای همگان استخراج کنند و وارد فضای عمومی با منطق استدلال مشترک شوند. این نوع تربیت سیاسی که رالز آن را آموزش برای شهروندی^۳ می‌نامد، پیش شرط ثبات در جوامع کثرت‌گراست؛ زیرا بدون آن، توافق بر اصول عدالت به مثابه انصاف شکننده و صرفاً صوری خواهد بود (Rawls, 2005: 133–172). رالز در لیبرالیسم سیاسی می‌نویسد:

فرقه‌های دینی گوناگون در برابر فرهنگ جهان نوین می‌ایستند و می‌خواهند زندگی مشترک خود را جدا از تأثیرهای ناخواسته آن حفظ کنند. اینک مسأله‌ئی درباره

۱ اصطلاح اجماع همپوشان overlapping consensus نزد رالز به معنای توافق شهروندان بر اصول عدالت است، نه از طریق پذیرش یک نظریه اخلاقی یا دینی مشترک، بلکه از طریق پذیرش دلایل متفاوت اما همگرا برای حمایت از یک چارچوب سیاسی مشترک. در این نوع اجماع، افراد با وجود داشتن جهان‌بینی‌های اخلاقی یا دینی متفاوت، در مقام شهروند سیاسی، می‌توانند از اصول عدالت به مثابه انصاف دفاع کنند و پابندی خود را به آنها توجیه نمایند. این مفهوم در نظریه لیبرالیسم سیاسی رالز راه‌حلی برای ثبات در جوامع چندگرای ارزشی به شمار می‌آید.

2 Political Liberalism (1993)

3 Education for citizenship

آموزش و پرورش کودکان و الزام‌هایی که دولت می‌تواند تحمیل کند پیش می‌آید. [...] ولی لیبرالیسم سیاسی هدف متفاوتی دارد و متضمن الزام‌های بس کمتری است. این لیبرالیسم خواستار این خواهد بود که آموزش و پرورش کودکان شامل چیزهایی چون شناخت حقوق استوار بر قانون اساسی و حقوق مدنی آنان باشد به گونه‌ای که برای مثال، بدانند که در جامعه آنان آزادی وجدان وجود دارد و این که ارتداد یک جرم حقوقی نیست (رالز، ۱۴۰۲: ۳۰۳).

در نتیجه می‌توان گفت نقش نهاد آموزش در نظریه رالز دو بُعد مکمل دارد: نخست، در سطح توزیعی و ساختاری، شرط تحقق برابری فرصت‌ها و خنثی‌سازی نابرابری‌های پیشینی است؛ دوم، در سطح اخلاقی و شهروندی، پیش شرط درونی شدن اصول عدالت و پایداری همکاری اجتماعی است. در همین چارچوب است که می‌توان آموزش را در نظریه رالز نه پیامد عدالت، بلکه پیش فرض امکان عدالت دانست. اگر ساختار آموزشی عادلانه نباشد، وضعیت آغازین صرفاً یک فرض ذهنی است و همکاری اجتماعی در سطح واقعی پایدار نخواهد ماند. به تعبیر رالز، «جامعه عادل تنها زمانی بازتولید می‌شود که حس عدالت از کودکی در شهروندان شکل گیرد» (Rawls, 1999: 498)؛ بنابراین نهاد آموزش در نظریه عدالت نه فرع سیاست اجتماعی، بلکه بنیاد اخلاقی و نهادی آن است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش کوشید مناقشه میان قراردادگرایی عقلانی و الزام اخلاقی را در چارچوب نظریه عدالت به مثابه انصاف بازخوانی کند و نشان دهد که تفسیر تقلیل‌گرایانه از مبنای عقلانی توافق اولیه، آن گونه که در قرائت‌های چپ‌پانی برجسته می‌شود، نمی‌تواند به تنهایی پایداری هنجاری اصول عدالت را توضیح دهد. تحلیل حاضر نشان داد که نزد رالز، قرارداد اولیه صرفاً سازوکاری برای گزینش اصول نیست، بلکه بخشی از طرحی وسیع‌تر است که باید بتواند الزام اخلاقی شهروندان را در بستر ساختار بنیادین جامعه توضیح دهد. از این منظر، گذار از عقلانیت راهبردی به معقولیت متقابل، از طریق شکل‌گیری حس عدالت و امکان توجیه عمومی اصول، شرط ثبات «برای دلایل درست» است؛ ثباتی که نه بر موازنه

قدرت یا منافع گذرا، بلکه بر درونی شدن دلایل اخلاقی استوار می‌شود. در این چارچوب، پیوند رالز با سنت اخلاقی کانتی اهمیتی تعیین‌کننده می‌یابد. همان‌گونه که در تحلیل نشان داده شد، ایدهٔ خودآیینی نزد کانت در نظریهٔ رالز به سطح نهادهای اجتماعی ترجمه می‌شود: شهروندان نه صرفاً تابع قواعد، بلکه هم‌زمان واضعان معقول آن‌ها تلقی می‌شوند. ساختار نظریهٔ عدالت نه قراردادگرایی تجربی، بلکه صورت‌بندی سیاسی اخلاق کانتی است. همان‌گونه که فریمن تأکید می‌کند، قرارداد در نظریهٔ رالز روش است، نه بنیان هنجاری؛ مبنای الزام اخلاقی عدالت در استقلال اخلاقی شخص انسان و احترام به کرامت او قرار دارد، چنان‌که کانت اشاره کرده است (بنگرید به Kant, 1996, Ak. 4:428–429; 4:435; 4:436). شرط علنی بودن، تربیت حس عدالت و نقش آموزش در ساختار بنیادین، همگی سازوکارهایی هستند که امکان می‌دهند پیروی از اصول عدالت به صورت تعهدی اخلاقی و نه صرفاً تبعیتی ابزاری فهم شود. بدین ترتیب، الزام اخلاقی در عدالت به مثابه انصاف حاصل هم‌پوشانی میان روان‌شناسی اخلاقی، طراحی نهادی و امکان توجیه عمومی است.

افق پژوهشی این مقاله نشان می‌دهد که گفت‌وگو میان عدالت به مثابه انصاف و رویکرد قابلیت‌های^۱ نوسبام^۲ می‌تواند مسیر باروری برای بازاندیشی در عدالت اجتماعی را فراهم آورد. نقطهٔ اتصال اصلی، در فهم رالزی از ارزش منصفانهٔ آزادی‌ها و نقش خیرهای اجتماعی اولیه در تضمین شرایط واقعی بهره‌مندی از آزادی‌ها نهفته است؛ مؤلفه‌ای که می‌تواند با تأکید رویکرد قابلیت‌ها بر امکان‌های واقعی کنش و شکوفایی انسانی پیوند یابد.

۱ نوسبام در نظریه قابلیت‌ها (Capabilities Approach) فهرستی هنجاری از ده قابلیت اساسی ارائه می‌کند که به باور او برای داشتن یک زندگی شایسته انسانی ضروری‌اند. این فهرست مبنای ارزیابی عدالت اجتماعی، توسعه انسانی و همچنین سیاست‌های آموزشی و رفاهی قرار می‌گیرد: ۱. زندگی؛ ۲. سلامت جسمی؛ ۳. یکپارچگی جسمانی؛ ۴. حواس، تخیل و اندیشه؛ ۵. عواطف؛ ۶. عقل عملی؛ ۷. وابستگی و پیوند با دیگران؛ ۸. ارتباط با سایر گونه‌ها؛ ۹. بازی و تفریح؛ و ۱۰. کنترل داشتن بر محیط. بُعد سیاسی این نظریه بر امکان مشارکت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و آزادی بیان تمرکز دارد و بُعد مادی آن بر حق مالکیت، دسترسی به اشتغال، و قادر بودن به حفظ دارایی‌های شخصی (Nussbaum, 2011: 33-36).

در آثار نوسبام، تمرکز بر پرورش قابلیت‌های بنیادین به‌ویژه قابلیت عقل عملی، مشارکت سیاسی و رشد انسانی از طریق آموزش، نشان می‌دهد که عدالت صرفاً توزیع منابع نیست، بلکه تضمین شرایط تحقق زندگی انسانی شایسته است. از این منظر، آموزش در هر دو چارچوب جایگاهی کانونی دارد: نزد رالز به‌مثابه شرط بازتولید حس عدالت و ثبات جامعه عادل و در رویکرد قابلیت‌ها به‌عنوان زمینه تحقق توانمندی‌های انسانی.

بر این اساس، پژوهش‌های آینده می‌توانند به‌طور مشخص بررسی کنند که چگونه نهاد آموزش عمومی، به‌عنوان بخشی از ساختار بنیادین، می‌تواند محل تلاقی این دو سنت نظری باشد؛ یعنی جایی که ارزش منصفانه آزادی‌های اساسی، پرورش حس عدالت و توسعه قابلیت‌های انسانی در قالب یک چارچوب نهادی واحد قابل‌بازسازی شود. چنین مسیری نه تنها امکان پاسخ‌گویی دقیق‌تر به نقدهای مربوط به مرزگذاری اصل تفاوت را فراهم می‌آورد، بلکه ظرفیت نظری عدالت به‌مثابه انصاف را برای مواجهه با مسائل معاصر نابرابری آموزشی و اجتماعی گسترش می‌دهد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

بیانیه نحوه استفاده از هوش مصنوعی

در این مقاله در بخش‌های مدیریت داده‌ها، تجزیه و تحلیل اطلاعات؛ تولید جداول، رسم تصاویر و شکل‌ها؛ ویرایش زبان انگلیسی، دستور زبان و سبک؛ تولید یا مدیریت منابع و مآخذ مقاله از هوش مصنوعی استفاده شده است.

ORCID

Hamidreza Mahboobi
Arani

<https://orcid.org/0000-0001-6920-7577>

Koosha Khalkhali

<https://orcid.org/0009-0009-6262-5923>

منابع

- رالز، جان. (۱۴۰۲). *لیبرالیسم سیاسی*. موسی اکرمی. تهران: نشر ثالث.
- رالز، جان. (۱۳۹۶). *نظریه‌ای در باب عدالت*. مرتضی نوری. تهران: نشر مرکز.
- کریم‌زاده، ا. (۱۳۹۶). «دفاع از الزام‌آور بودن توافق فرضی در نظریه عدالت رالز». *نقد و نظر*، ۲۲(۴)، ۱۲۹-۱۵۳.

References

- Choptiany, Leonardo. (1973). "A critique of John Rawls's principles of justice". *Ethics*, 83(2), 146-150. Chicago, IL: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.1086/291872>.
- Dworkin, Ronald. (1973). The original position. *University of Chicago Law Review*, 40(3), 500-544. Chicago, IL: University of Chicago Law School. <https://doi.org/10.2307/1599246>.
- Freeman, Samuel. (1990). "Reason and agreement in social contract views". *Philosophy & Public Affairs*, 19(2), 122-157. Oxford, UK: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195301410.003.0002>
- Freeman, Samuel. (2007). *Rawls*. London & New York: Routledge.
- Kant, Immanuel. (1996). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. In M. Gregor & A. Reath (Eds.), *Practical Philosophy*. UK: Cambridge University Press.
- Mandle, Jon, & Reidy, David. (2015). *The Cambridge Rawls lexicon*. UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139094752>
- Nussbaum, Martha. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rawls, John. (1999). *A theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*. Edited by Erin Kelly. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.
- Rawls, John. (2005). *Political Liberalism*. New York, NY: Columbia University Press.
- Reiman, Jeffrey. (1974). "A reply to Choptiany on Rawls on justice". *Ethics*, 84(3), 262-265. Chicago, IL: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.1086/291924>.
- Wolff, Robert Paul. (1977). *Understanding Rawls: A Reconstruction and Critique of A Theory of Justice*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

References [In Persian & In Arabic]

- Karimzadeh, Omid. (2017). "A Defense of Imperativeness of the Hypothetical Contract in Rawls's Theory of Justice". *Philosophia and Theologia: Dialogues in Criticism and Reflection*, 22(88), 129-151. doi: 10.22081/jpt.2017.65405 . [In Persian]
- Rawls, John. (2017). *A theory of justice*. Translated by Morteza Nouri. Tehran: Markaz Publication. [In Persian]
- Rawls, John. (2023). *Political Liberalism*. Translated by Mousa Akrami. Tehran: Sales Publication. [In Persian]

استناد به این مقاله: محبوبی آرانی، حمیدرضا، خلخالی، کوشا. (۱۴۰۵). مناقشه چپ‌پانی و ریمن: گذار از قراردادگرایی عقلانی به الزام اخلاقی در نظریه عدالت رالز، *فصلنامه علمی حکمت و فلسفه*، ۲۲(۸۵)، ۲۴۵-۲۸۲. doi: 10.22054/wph.2026.90278.2368

